

سیر تحول سخن با فناوری ارتباطی

به مناسبت رمضان و ریاضت زبان

هین بگو که ناطقه جو می‌گند
تا به قرنی بعد ما آبی رسد
گرچه هر نسلی سخن آری بُود
لیک گفت سالفان یاری بُود^(۱)

جوی ناطقه که به تدریج در میان جلد کتابها جاری شده بود، به دنیای مدرن که رسید، جو را در نوردید و با امواج رادیویی و تلویزیونی دامنه سخن را سمعی بصری کرد! و تصویر بُعد دیگری را در انتقال زیبایی‌ها و زشتی‌ها نمایان ساخت.

فناوری ارتباطی در دهه‌های اخیر که انفجار اطلاعات یا انقلاب اینفورماتیک نام گرفته، به مدد اینترنت، و دستگاه‌های آیفون، آپید، اندروید در شبکه‌های اجتماعی: فیس بوک، توئیتر، اینستاگرام، تلگرام و... اطلاعات را در آسمان (iCloud) ذخیره و ارسال می‌کنند و ماهواره‌ها هر گفتار و نوشتاری را ابدی می‌سازند.

آخرین انتخابات ریاست جمهوری در آمریکا و ایران، بستری برای کاربرد ابزار اطلاع رسانی مدرن و میدان ابتلا و آزمونی برای داوطلبان و هواداران آنها بود؛ در وعده‌های راست و دروغی که داده شد، در تسلط بر نفس یا تحقیر و توهین‌های به طرف مقابل، در تبلیغات صدق و کذب رسانه‌های صوتی تصویری و مکتوب و هر آنچه در خدمت این رقابت قرار گرفت.

اینک رمضان دیگر فرا رسیده است و مؤمنان برای خود سازی در چنین فضا و فرهنگی آماده می‌شوند. اصلی‌ترین هدف روزه رمضان که از سر آغاز احکام مربوط به آن در قرآن برمی‌آید،^(۲) تقویت ترمز «تقوا» و مهار خود (Self Control) در سرآشویی هوای نفس، به سوی خشم و شهوت و آز و انواع انحرافات اخلاقی است. این فریضه با تمرین نخوردن و نیاشامیدن که همگانی، همه روزه و همه جایی و برخلاف تصور، آسان‌ترین است آغاز می‌شود تا توان روزه‌دار را در مصاف با موانع سخت‌تر رشد و تعالی بخشد.

«تقوا» در ارتباط با سه زمینه: خدا، خود و خلق موضوعیت گسترده پیدا می‌کند. تحقق تقوا در ارتباط با «خدا» و نفس «خود» نادیدنی است؛ شدت و ضعف آن را عمدتاً در ارتباط با «خلق» می‌توان دید و داوری کرد. از طرفی مهم‌ترین و مستمرترین ابزار ارتباطی ما با مردم «زبان» است، زبان سخنگوی دولت بدن و نیش و نوش نهاده در آن است، بنابراین خود سازی و ایمان، به تصریح پیامبر اسلام تابع زبان است که فرمود: «ایمان هیچ بنده‌ای مستقیم نمی‌شود مگر دلش مستقیم گردد، دلش نیز مستقیم نمی‌گردد مگر زبانش مستقیم گردد» و نیز این حکمت از پیشوای پارسایان که: «به خدا قسم، هیچ بنده‌ای ندیدم که تقوایی سودآور به‌خرج دهد، جز آنکه زبانش را نگه دارد»^(۳).

اما منظور از زبان (لسان) چیست؟ آیا همین عضو چند کاره در دهان است، یا زبان خود وسیله و ابزار چیزی دیگر است؟! این که در قرآن آمده است: «ما هیچ رسولی نفرستادیم جز به زبان قومش»^(۴) جز «گویش» و فرهنگ ارتباطی مردم است؟ و نیز آنگاه می‌گوید: «این قرآن به زبان عربی مبین است»^(۵) جز تبیین آشکار پیامی است؟

معاصرین پیامبر اسلام «امی» بودند و به ندرت کسی سواد خواندن و نوشتن داشت، فرهنگ آنان شفاهی (شفه = زبان) بود و با دهان به صورت افواهی (فاه = دهان) مکنونات قلبی خود را به لسان می‌آوردند. توصیه فراوان و مؤکد پیامبر اسلام و اولیاء دین در تقوای «لسان» و مهار سخن، متناسب با «فرهنگ شفاهی» جامعه قبیله‌ای ۱۴ قرن قبل عربستان بود. اما دیری نگذشت که به تعلیم قرآن و توصیه پیامبر، مسلمانان به تدریج باسواد شدند و قلم و کتاب به مدد زبان آمد و بُرد آن از حاضران به غایبان و از مخاطبان به آیندگان رسید و «فرهنگ کتبی» قلمروی فراتر از فرهنگ شفاهی یافت و میدان تقوا در دنیای ارتباطات اینترنتی امروز بسی گسترده‌تر شد.

در گذشته که مخاطبان یکدیگر را می‌دیدند و می‌شناختند، کم و بیش شرم و حیایی از زشت گویی در گفتار و توهین وجود داشت، در نوشتار نیز، اگر نویسنده معلوم بود، این مرزها نیز اغلب رعایت می‌شد، اما امروز کامنت‌هایی که در شبکه‌های اینترنتی علیه مخالفین سیاسی، بازیگران سینما، ورزشکاران و... گذاشته می‌شود، بعضاً در هرزه درایی حیرت آورند.

اگر در شریعت از غیبت و سخن‌چینی (نَمَای) و افشاگری (اضاعه)، و امثالهم نهی شده، این امور در زمان صدور حکم بُردی محدود داشت، اما امروز در دهکده جهانی به سرعت همه‌گیر می‌شود و میکروبش به همه سرایت می‌کند.

اگر تا دیروز شهادت چهار نفر لازم بود تا زناپی ثابت شود، امروز تکنولوژی مدرن تا کنج خانه‌ها نفوذ کرده و در شهری مثل لندن، دوربین‌های نصب شده در هر کوی و برزن روزانه هزاران تصویر از هر شهروند خودی و بیگانه برمی‌دارد! اگر در شریعت از تجسس و اشاعه فحشاء نهی شده، امروز شکست خورده بی‌شرمی در عشق، برای انتقام‌گیری از معشوق بی‌وفایش، عکس‌های پنهان گرفته آنچنانی را در دنیای مجازی برای میلیون‌ها نفر به نمایش می‌گذارد.

در این روزگار مهار نفس با کنترل زبان، رمضان مفهومی بس گسترده تر از آنچه در رساله‌های عملیه در باب مبطلات روزه آمده پیدا کرده است. احکام مربوط به فرهنگ شفاهی را که فرسنگها با فرهنگ فرا ملی، فاصله پیدا کرده است چگونه می‌توان با مقتضیات فردی و اجتماعی دنیای امروز که «تکنو پلی تیک و فناوری ارتباطی» سرنوشت ملت‌ها را رقم می‌زند همساز کرد؟ چگونه می‌توان رساله‌های عملیه فقها را که هنوز مبطلات زبانی روزه را دروغ بستن به خدا و رسول می‌بینند به روز کرد؟

در قرآن آمده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چرا حرفی می‌زنید که به آن عمل نمی‌کنید؟ خشم کبیری است نزد خدا که چیزی بگویند که به آن عمل نمی‌کنید». (۶) اصطلاح «خشم کبیر» در قرآن فقط و فقط در این موضوع آمده است! آیا کاربرد این توصیه فقط در مناسبات فردی است؟

آیا به استهزا نگرفتن یکدیگر، عیبجویی نکردن، احتراز از لقب زشت دادن، اجتناب از سوء ظن، پرهیز از تجسس در کار مردم، منت گذاری و... که در اخلاقی‌ترین سوره قرآن (حجرات) به تفصیل آمده، همچنان محدود به مناسبات فردی است؟

در قرآن هشدار داده شده است که «شما آن (شایعه) را زبانی دریافت کردید و دهانی، بدون آنکه علمی بر آن داشته باشید، به دیگران منتقل کردید و این کار را ساده می‌پندارید، حال آنکه (عوارض بازی کردن با آبروی مردم) نزد خدا عظیم است». (۷) آیا رسانه‌های حقیقی و مجازی داخلی و خارجی ما، به خصوص دستگاه عریض و طویل صدا و سیمای جمهوری اسلامی که بُردش روستاها را هم در برمی‌گیرد و مدعیان ارزشی و اصول‌گرایی به این هشدار عمل می‌کنند؟

به سخن حکمت آمیز امام عارفان: «چه بسیار روزه داری که برای او از روزه‌اش جز چند روزی گرسنگی و تشنگی نماند، و چه بسیار سحرخیزی که از قیام شبانه‌اش جز بیداری (کم‌خوابی) و سختی ثمری ندهد، خوشا به خواب زیرکان و افطارشان». (۸) از آن روی که: «خداوند سبحان طاعت خویش را هنگام قصور ناتوانان، غنیمت زیرکان قرار داد». (۹)

۱- مثنوی مولوی، دفتر سوم بیت ۲۵۳۹

۲- بقره ۱۸۳ تا ۱۸۶

۳- نهج البلاغه خطبه ۱۷۶- «لَا يَسْتَقِيمُ إِيْمَانُ عَبْدٍ حَتَّى يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ، وَلَا يَسْتَقِيمُ قَلْبُهُ، حَتَّى يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ.... وَاللَّهُ مَا أَرَى عَبْدًا يَتَّقِي تَقْوَى تَنْفَعُهُ حَتَّى يَخْزُنَ لِسَانَهُ»

۴- سوره ابراهیم آیه ۴- «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ...»

۵- سوره نحل آیه ۱۰۳- «...وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ»

۶- سوره صف آیات ۲ و ۳- «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ، كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ»

۷- سوره نور آیه ۱۵- «إِذْ تُلْقُونَ بِالنِّسَابِ عَلَيْكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ»

۸- نهج البلاغه حکمت ۱۴۵- «كَمْ مِنْ صَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ صِيَامِهِ إِلَّا الْجُوعُ وَالْظَّمَاءُ. وَ كَمْ مِنْ قَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ قِيَامِهِ إِلَّا السَّهَرُ»

۹- نهج البلاغه حکمت ۳۳۱- «إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ جَعَلَ الطَّاعَةَ غَنِيمَةً الْإِكْيَاسَ عِنْدَ تَقْرِيطِ الْعَجْزَةِ»